

תוכן העניינים

ז	דבר העורכת	שרה יפת
1	גאורג פורר ז"ל	מנחם הרן

מקרא

7	מהו ה'סֵלֶם' שראה יעקב בחלומו?	יצחק (איציק) פלג
27	המאבק על דמותו של הפולחן הישראלי: חוק הערלה והרבעי קדושה דינמית או קדושה סטטית? לאפיון הקדושה ברבדים הכוהניים ובספר דברים בעקבות שיטת משה ויינפלד	איתמר כסלו איל רגב
51	תפילת עזרא בהקשרה (עזרא ט-י)	יונינה דור
75	ספר דברי הימים: חיבור היסטורי	שרה יפת
101	נוסח המסורה לאור תגליות מדבר יהודה וספרות חז"ל	עמנואל טוב
119	גישה הוליסטית-אינטגרטיבית בחקר התרבות המקראית. להדגמה: מוטיב הריגול וכיבוש טריטוריה במקרא	מאיר מלול
141		

המקרא בזיקתו למזרח הקדום

161	אָנֹז וזיז: לגלגוליה של ציפור מיתולוגית במזרח הקדום, במקרא ובמסורות חז"ל	נילי ואזנה
-----	--	------------

מגילות מדבר יהודה וספרים חיצוניים

195	קטע מקומראן הרומז ככל הנראה על הוצאתו להורג של פומפיוס בחוף מצרים ב-48 לפסה"נ	חנן אשל
205	עוצית	נאוה גוטמן

תולדות הפרשנות

217	תרגום ופירושו 'אפס', 'אין', 'תהו' ו'בהו' בכתבי רס"ג	יאיר צורן
	דייקות מרבנו שמואל: פירושו הדקדוקי של רשב"ם לתנ"ך	רונאלה מרדלר
241	ותרומתו הפרשנית	
	'יש לו סוד והמשכיל ידום': מסגנונו האניגמטי של ראב"ע	אהרן מונדשיין
257	עד הערכת אישיותו	
	'מעשה אבות סימן לבנים' – בנים ממש: הפרשנות	יאיר האס
289	הטיפולוגית של רמב"ן כפולמוס אנטי-נוצרי	

ביקורת ספרים

	תהלים עב: המלך והשמש (Martin Arneth 'Sonne der <i>Gerechtigkeit</i> : Studien zur Solarisierung der Jahwe-Religion im Lichte von Psalm 72 [Beihefte zur Zeitschrift für altorientalische und biblische Rechtsgeschichte 1], Wiesbaden: Harrassowitz, 2000)	יונתן בן-דב
303	'פשט קיומי' וסוגיית הקשר בין המקרא לבין שאלות השעה (אוריאל סימון, בקש שלום ורדפהו: שאלות השעה באור המקרא – המקרא באור שאלות השעה [יהדות כאן ועכשיו], תל אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד, תשס"ב)	לאה מזור
337	ספרים שהתקבלו במערכת	
341	רשימת הקיצורים	
347	רשימת המשתתפים	
349	כללי התקנת כתבי יד להגשה ל'שנתון'	
vii	תקצירי המאמרים באנגלית	

מהו ה'סֵלֶם' שראה יעקב בחלומו?

יצחק (איציק) פלג

תיאור המראָה בחלום יעקב בבית אל (בר' כח, י–כב) פותח במילים: 'וַיַּחְלֹם וַהֲגֵה סֵלָם מִצֵּב אֲרָצָה וְרָאִשׁוֹ מִגֵּיעַ הַשָּׁמַיְמָה' (שם, יב).

הסולם מוצג כאובייקט ענק ממדים, המשמש למעבר, לדרך המקשרת בין שמים לארץ. תיאור הסולם בחלום מעודד לראות בו לא רק אובייקט פיזי המקשר בין שמים לארץ, אלא גם אובייקט סמלי, מטפורי, המגשר ויוצר זיקה בין מי שנמצא בארץ לבין השוכן בשמים, כלומר בין האדם לבין האל, בין יעקב לבין ה' אלוהים.¹ במאמר זה אבקש להראות שהסולם עשוי לסמל גם דרך נוספת, מסלול. כוונתי לפשר הסמלי של החלום ולפיזי המדובר בדרך בין הארץ המובטחת לבין הגלות. ואמנם הדרך וההליכה בה, הלוך ושוב, נזכרת שלוש פעמים בסיפור: בפעם הראשונה, בהבטחת האל: 'וַהֲגֵה אֲנֹכִי עִמָּךְ וְשָׁמַרְתִּיךָ בְּכָל [הדרך] [נוסח תרגום השבעים מוסיף את המילה 'הדרך' לאחר 'בכל'] אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה הַזֹּאת' (שם, טו). בפעם השנייה, בנדר שנודר יעקב: 'אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמְרָנִי בְּדַרְךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי הוֹלֵךְ' (שם, כ), ובפעם השלישית: 'וְשָׁבַתִי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי' (שם, כא).

העובדה ש'סֵלֶם' הוא מילה יחידאית במקרא (hapax legomenon), מקשה על זיהויו. זיהוי ה'סֵלֶם' תלוי בהקשר שהוא מופיע בו. כאשר ההקשר ברור, אף המילה היחידאית מתפרשת בקלות. ואילו כאשר ההקשר אינו ברור, גובר הקושי לזהותה ומתאפשרת יותר מ'קריאה אחת' של משמעותה.

לדעת אמנון שפירא מילה יחידאית במקרא, או כלשונו: 'יחידאיות או נדירות (לשונית או תחבירית)' של מילה או של ביטוי היא אחד מארבעה האמצעים הספרותיים המאפשרים

1 ראה: ח' כהן, 'המוטיב הספרותי של סֵלֶם יעקב (בר' כח, יב)', יעקב בן־טולילה (עורך), שי להרסה: מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים, באר שבע תשנ"ז, עמ' 1–45. כהן מאיר את פירושו של אבן עזרא ומוסיף לטיבה של זיקה זו: 'בסיכומו של דבר, נראה שסמל הסולם בחלומו של יעקב מתפקד כסולם מגשר [...] בחלומו של יעקב, הסולם המגשר משמש לא רק כרקע למסר האלוהי שנשלח ליעקב מאלוהיו בשמים, אלא המלאכים העולים ויורדים בו באופן תמידי הופכים אותו גם לסמל של ערבותו ושליטתו המוחלטת של ה' על כל מה שמתרחש עלי אדמות' (עמ' 26).

'קריאה רב משמעית'.² יאיר זקוביץ, כשהוא דן בחלום המדייני (שופ' ז, יג-טו) הפותח במילה 'צָלִיל' (בצירוף: 'וְהִנֵּה צָלִיל'), שאף היא, בדומה ל'סֶלֶם' (בצירוף: 'וְהִנֵּה סֶלֶם'), מילה יחידאית, כותב: 'ואפשר שנבחרה מילה יוצאת דופן דווקא משום שכך אין מובנה חד-משמעי'.³

בטרם אבחן את פשרו (הגלוי מזה והסמלי מזה) של ה'סֶלֶם', אפתח בניסיון לבחון מהי האיטימולוגיה של 'סֶלֶם',⁴ ולאחר מכן אדון בזיקה שיש ל'סֶלֶם' ל'זיקורת' (Ziggurat) הבלבלי בספרות המזרח הקדום.

א. האיטימולוגיה של 'סֶלֶם'

בקרב החוקרים אין אחידות דעים בשאלה זו. סקירת הדיון במחקר⁵ מעלה שמבחינה איטימולוגית מתאפשרות, כנראה, שתי דרכים להבנת המילה 'סֶלֶם'. לפי ההוראה האחת: 'סֶלֶם' נגזרת מהמילה האכדית 'simmltu',⁶ בשיכול אותיות,⁷ והוראתה 'מערכת מדרגות'

2 'א' שפירא, 'עקב ועשו: קריאה רב משמעית', עיונים: מקרא ופרשנות ד (תשנ"ז), עמ' 249-282, הציטוט מעמ' 262; הנ"ל, 'עקב ועשו: שתי קריאות!', עבודת דוקטור, הסמינר התיאולוגי היהודי, ניו יורק, תשמ"ח, וראה שם ביבליוגרפיה על מחקרים נוספים החושפים 'רב משמעות' בלשון הסיפורת המקראית.

3 'י' זקוביץ, 'מאמכל יצא האכל: על חלום ושברו', ד' כרם (עורך), מגוון דעות והשקפות בתרבות ישראל, ה, רחובות תשנ"ה, עמ' 35-43, הציטוט מעמ' 37.

4 מבחינה מתודית ראוי להזכיר את דברי כהן (לעיל הערה 1), עמ' 21, כי 'הואיל ואין לנו תקדים מקראי אחר למוטיב זה (שניתן לכנותו הסולם המגשר), אין מנוס אלא לחפש בספרות המזרח הקדום [...] המפתח לחיפוש כזה, הוא המילה סלם עצמה'. אף כאן הדין מתנהל בסדר דברים זה, אולם בהמשך אדון גם בהצעה לקשור את 'סֶלֶם' לשורש העברי סל"ל, אבדוק את הופעותיו של שורש זה במקרא וכן את תרומתן לפשר הסמלי של החלום.

5 ראה, למשל: ח' כהן, 'על "הסולם"', מ' ויינפלד (עורך), בראשית (עולם התנ"ך), ירושלים ורמת גן תשמ"ב, עמ' 172.

6 'simmltu', CAD, עמ' 173; בין החוקרים התומכים בהצעה ש'סֶלֶם' נגזר מן 'simmltu' הם אלן רלף מילרד ורוברט קרל גנוס. A. R. Millard, 'The Celestial Ladder and the Gate of Heaven (Genesis XXVIII 12 and 17)', *ExpTim* 78 (1966-1967), pp. 86-87; K. R. Gnuse, *The Dream of theophany of Samuel*, New York and London 1984, p. 68. גנוס מזכיר אף הוא את הסיפור הבלבלי על נרגל וארשכגל. ראוי לציין שגנוס מזכיר את ההצעה שלפיה 'סולם' נגזר מהשורש סל"ל ורואה זיקה בין סל"ל לבין הסולם המוזכר במקורות המצריים ולדימוי הסולם כקרני שמש (על כך ראה להלן הערה 13 אצל גריפית').

7 שיכול אותיות למנ"ר היא תופעה מוכרת, ראה למשל: חילופי 'שלמה' ו'שמלה', 'אם תבל תתבל שלמת רץ עד בא השמש תשיבנו לו, כי הוא כסותה לבדה הוא שמלתו לער' (שמו' כב, כה-כו); ראה גם: C. Houtman, 'What Did Jacob See in His Dream at Bethel?', *VT* 27 (1977), p. 339; גנוס (שם), עמ' 68.

המחקרים כולם הדגישו את תפקיד המים הגועשים שבתיאורי המאבק. דגש זה נבע מכך שהמקורות העתיקים עצמם ייחדו מקום מרכזי למים, אם כאלמנט טבעי אם באמצעות דמויות מיתוֹ-פואטיות המייצגות את המים, על המפלצות השוכנות בהם, במסורות המאבק. התפיסה שהעולם במצבו ההיולי היה נוזלי מאפיינת מיתולוגיות מתרבויות שונות,³ והקשר בין המאבק השמימי לבין בריאת העולם בחלק מן המסורות העצים את תפקיד המים שבסיפורי המאבק. לפיכך המים הם הרכיב הכאוטי הנפוץ ביותר במיתוסים הקדומים הן מבחינת התפוצה התרבותית והגאוגרפית, הן מבחינת הטקסטים הרבים שהגיעו לידינו.⁴ במיתוסי המאבק יש לימים ולנהרות עצמם תפקיד חשוב, כמו גם למפלצות השוכנות בהם ומייצגות אותם דוגמת 'לו(י)תן', 'נחש בריח', 'נחש עקלתון', 'תנין' ו'רהב', הלוכשים דמויות שונות בסיפורי המאבק בכוחות הכאוס, הכנעתם וחסולם, או לחלופין באילופם, בריסונם ובנתינתם במשמר. האידאולוגיה המקראית העבירה מסורות אלה במסגרת האופיינית לה, התפלמסה עמן, עיבדה ושינתה אותן לפי צרכיה, ולעתים הציגה גרסה חלופית שביקשה לדחות אותן לגמרי. אולם מבעד לצורה החדשה שלבשו המוטיבים האלה, בטקסטים מקראיים רבים עדיין ניתן לזהות את עקבות מאבק האל במים המרדנים המוכר מן המיתוסים המזרח קדמוניים.⁵ המאבק הבראשיתי קיבל בישראל משמעות היסטורית לאומית סמלית חשובה באתוס כינון האומה בעבר (בסיפורי חציית ים סוף ביציאת מצרים

God's Conflict with the Dragon and the Sea (University of Cambridge Oriental Publications Cambridge 1985, 35). משה דוד קאסטו ביקש להתחקות אחר אפוס ישראלי קדום על מרד הים בבואר (במאמרו 'שירת העלילה בישראל', הנ"ל, ספרות מקראית וספרות כנענית: מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, א, 'ירושלים תשל"ב, עמ' 62–90; המאמר פורסם לראשונה בכנסת ח [תש"ג / תש"ד], עמ' 121–142).

- 3 ראה: W. G. Lambert, 'Old Testament Mythology in its Ancient Near Eastern Context', J. A. Emerton (ed.), *Congress Volume Jerusalem 1986* (VTSup 40), Leiden 1988, p. 129
- 4 גרסאות של סיפור המאבק השמימי בים או במפלצות מים והכנעתן מצויות בתרבויות רבות במזרח הקדום, כגון מאבקו המפורסם של מרדוך בתיאמת, הים הקדמון, בעלילה 'אנומה אליש' (לתרגום עברי ראה ש' שפרה ו' קליין, בימים הרחוקים ההם, אנתולוגיה משירת המזרח הקדום, תל אביב תשנ"ו, עמ' 28–32, שורות 35–146); המאבק בין בעל ובין 'ובל ים תפט נהר' בעלילת 'בעל' האוגריתית (לוח 2, טור IV, שורות 1–41. ראה: M. S. Smith, 'The Baal Cycle', S. B. Parker [ed.], *Ugaritic Narrative Poetry* [SBLWAW 9], Atlanta, Ga 1997, pp. 102–105); הכנעת מפלצת המים הנוכרת במיתוס המצרי בין מעשי האל מרייכארע לטובת האנושות (M. Lichtheim, 'Merikare', W. W. Hallo [ed.], *The Context of Scripture*, I, Leiden 1997, p. 65, col. II, n. 29; O. Kaiser, *Die mythische Bedeutung des Meeres in Ägypten, Ugarit und Israel* [BZAW 78], Berlin 1962, p. 36); ובמיתוס החיתי 'אלוֹיִנְקָה' נלחם אל הסערה בנחש והמאבק מתרחש בים (H. A. Hoffner, Jr., *Hittite Myths*² [SBLWAW 2], Atlanta, Ga 1998, p. 13, §25)
- 5 כבר גונקל טען שהמסורות המקראיות לא משקפות את המיתוס במלואו, שהיה בו סיפור על אודות מרד של ים באל, ניסיון לקחת ממנו את המלכות, ואולי גם ניסיונות קודמים אחדים להילחם בים (ראה: איוב מא, ג, יז, גונקל [לעיל הערה 1], עמ' 84, וראה: קאסטו [לעיל הערה 2]).